

vými a sedavými činnostmi. Karel VIII. se zmocnil Toskánska a Neapolského království, a nemusel přitom takřka ani tasit meč. Celý dvůr přičítal nečekanou snadnost tohoto podniku skutečnosti, že se italští vládci a šlechta raději starají o to, jak si rozvinout důvtip a učenost, než aby se cvičili v síle a válečném umění. Vskutku, tvrdí rozumný člověk, jenž obě události zachytil, ve válečnictví a ve všech podobných oborech změkčuje a zženštuje studium věd odvalu daleko spíše, než aby ji upcviňovalo a rozněcovalo.

Rímané přiznali, že v nich válečná ctnost vyhasínala tou měrou, jakou se z nich stávali znalci obrazů, rytin, zdobených nádob a jakou počali pěstovat krásná umění. A jako kdyby měl být tento slavný kraj neustále vzorem ostatním národům, vzestupem Medicejských a obnovou literatury upadla opět, a možná navždy, válečnická pověst, již Itálie před několika stoletími znovu nabyla.

Starořecké republiky s moudrostí, jež se skvěla ve většině jejich institucí, zapovídaly občanům všechna poklidná a sedavá řemesla, změkčující a kazící tělo a zbavující je nervů i duševní síly. Jak asi mohou pohlížet na hlad, žízeň, únavu, nebezpečí a smrt muži, když je sklíčí sebelepší potřeba a odpudí sebelepší námaha? Jak odvázně budou vojáci snášet přetěžké práce, když na ně nejsou vůbec zvyklí? S jakým zápalem budou vykonávat nucené pochody pod velením důstojníků, kteří nemají ani tolik síly, aby jeli na koni? Nenamítejte mi proslulou kvalitu všech těch moderních válečníků, kteří jsou tak promyšleně podrobeni kázní. Vychvaluje se mi sice jejich statečnost v den bitvy, ale už se neříká, jak snášejí přemíru práce, jak jsou odolní proti nepřízni ročních období a proti nečasům. Stačí trochu slunce nebo sněhu, stačí, aby se nedostávalo několika nicotností, a nejlepší z našich armád se v několika dnech rozplyne a přijde vniveč. Připusťte alespoň

jednou, vy neohrožení válečníci, pravdu, kterou slyšíte tak zřídka. Víím, že jste směli. Byli byste s Hannibalem zvítězili v Cannes a Trasymenu, Caesar by byl s vámi překročil Rubikon a podrobil si zemi. Hannibal by však s vámi nebyl přešel jako první Alpy a Caesar by nebyl porazil vaše předky.

Úspěch války nespočívá vždy v boji a pro vojévduce existuje umění vyšší než je umění vyhrávat bitvy. To, že se někdo neohroženě vrhá do ohně, neznamená, že nemůže být velice špatným důstojníkem. A i pro vojáka by byla možná důležitější o něco větší síla a zdatnost než obrovská smělost, jež ho neuchrání před smrtí. A co je státu po tom, zda jeho vojska zhynou horečkami a chladem, anebo nepřátelským mečem?

Škodí-li pěstování věd bojovým kvalitám, ještě více škodí vlastnostem morálním. Již od prvních let života nám nesmyslná výchova zdobí ducha a kazí úsudek. Na všech stranách vidím obrovské ústavy, kde se velice nákladně vychovává mládež tak, že se jí vštěpuje vše, vyjma povinností. Vaše děti nebudou znát vlastní jazyk. Zato budou mluvit jazyky jinými, jichž se nikde neužívá. Naučí se skládat verše, jimž sotva porozumí. Nerozpoznají pravdu od omylu, ale nabudou umění, jak ji lichými argumenty zatemňovat druhým. Nenaučí se, co znamenají slova velkodušnost, poctivost, umírněnost, lidskost, odvaha, jejich ducha se nikdy nedotkne sladké slovo vlast. A uslyší-li o bohu, tedy méně proto, aby před ním poctovaly bázeň, než proto, aby z něho měly strach.¹ Byl bych raději, prohlásil jeden moudrý muž, kdyby můj žák strávil čas v míčovně; alespoň by měl hbitější tělo. Víím, že je třeba děti zaměstnat a že největším nebezpečím, jež jim hrozí, je lenivost. Co se tedy mají učit? To je dozajista

¹ Filozofické myšlenky. (Diderotovo rané filozofické dílo — pozn. překl.)

krásná otázka! Ať se učí tomu, co budou muset dělat, až dorostou,¹ a nikoli tomu, co budou muset zapomenout.

Zahrady nám zdobí sochy a galerie obrazy. A co asi představují tato vrcholná umělecká díla, vystavená obecnému obdivu? Jsou to snad obránci vlasti? Anebo muži ještě větší, kteří vlast obohacovali ctnostmi? Nikoli. Jsou to obrazy všelikých bloudění srdce a rozumu, pečlivě vybrané ze

¹ Taková byla výchova Spartanů podle zprávy největšího z jejich králů. „Je to věc hodná velké vážnosti,“ říká Montaigne, „že je ve výtečném Lykurgově zřízení při vůli tak obrovské svou dokonalostí, a přitom tak starostlivé o výchovu dětí jako o svůj hlavní úkol, v samotném přibytku Múz tak málo zmiňována učenost. Jako by bylo třeba poskytnout této ušlechtilé mládeži, pohrdající jakýmkoli jiným jhem, na místo našich učitelů věd toliko učitele srdnatosti, prozíravosti a spravedlnosti.“

Pohledme nyní, jak týž autor mluví o starých Peršanech. Píše, že Platón vypráví, „že nejstaršího syna svého královského rodu vychovávali takto. Po narození ho světili nikoli ženám, ale královým eunuchům, nejváženějším pro svou ctnost. Ti se starali o to, aby se mu vyvinulo krásné a zdravé tělo, a po sedmém roce ho učili jezdit na koni a vyjíždět na lov. Když dovršil čtrnáctý rok, světili ho čtyřem mužům: nejmoudřejšímu, nejspravedlivějšímu, nejstřídmějšímu a nejsrdnatějšímu muži z celého národa. První ho vyučoval náboženství, druhý tomu, aby byl vždy pravdivý, třetí tomu, aby ovládl hamižnost, a čtvrtý, aby se ničeho nebál.“ Doplním, že každý usiloval o to, aby se stal dobrým, žádný o to, aby se stal učeným.

„V Xenofontovi požaduje Astyages, aby mu Cyrus složil úcty z poslední lekce. V naší škole měl velký chlapec malý kabátec, podstrčil ho jednomu ze spolužáků menší postavy a sebral mu kabátec větší. Náš učitel mne ustavil soudcem v této při a já jsem usoudil, že je třeba ponechat věci tak, jak jsou, a že to v tomto bodě jednomu i druhému lépe vyhovuje. Nato mi vytknul, že jsem špatně učinil, neboť jsem se zastavil u vhodnosti, zatímco bylo nejprve třeba vykonat spravedlnost spočívající v tom, že nikdo nesmí být omezován ve svém vlastnictví. A řekl, že byl za to zbit právě tak jako jsme bítí my, když zapomeneme první aorist od slovesa *τιναι*. Můj učitel mi učinil krásný proslov *in genere demonstrativo*, nežli mne přesvědčil, že se jeho škola vyrovná zmíněné škole.“ (Eseje. Kniha I, kap. XXIV.)

staré mytologie a záhy vystavené zvědavosti našich dětí, bezpochyby proto, aby měly před očima vzory špatného jednání ještě dříve, než se naučí číst.

Z čeho pocházejí všechny tyto zlořády, ne-li z neblahé nerovnosti, již mezi lidmi zavedlo oceňování nadání a hanobení ctností? Je to nejzřejmější účinek veškerého studia a nejnebezpečnější ze všech jeho důsledků. Netážeme se již, zda je někdo počestný, ale zda je nadaný, ani zda je nějaká kniha užitečná, ale zda je dobře napsána. Odměny udělujeme krasoduchům a ctnost zůstává bez pocitu. Máme tisíce cen za krásné rozpravy a ani jedinou za krásné jednání. Nicméně mi však povězte, zda lze slávu spojenou s nejlepší rozpravou, již tato Akademie ocení, srovnávat se záslužností toho, že byla cena založena.

Moudrý muž se nežene za bohatstvím, není však necitlivý ke slávě. A když vidí, jak špatně je rozdělována, jeho ctnost, již by trocha soutěžení vyburcovala a učinila pro společnost užitečnou, žmalátní a vyhasne v bidě a zapomnění. To tedy nakonec všude nutně způsobí skutečnost, že příjemným nadáním dáváme přednost před nadáními užitečnými, a zkušenost to od obnovy věd a umění potvrdila až příliš dokonale. Máme fyziky, geometry, chemiky, astronomy, básníky, hudebníky, malíře, postrádáme však už občany, anebo, pokud nám ještě nějakí zbývají, jsou roztroušeni v opuštěných krajích, kde hynou v bidě a opovržení. V takovém stavu úpí ti, kdo nám dávají chléb a kdo dávají mléko našim dětem, s takovými pocity na ně shlizíme my.

Přiznávám však, že zlo nedostoupilo takového stupně, jakého by mohlo dosáhnout. Věčná předvidavost, jež vedle rozličných zhoubných rostlin umístila prosté rostliny prospěšné a vložila do těla mnoha škodlivých zvířat lék na rány, které způsobí, naučila vládce, kteří jsou jejími náměstky, jak napodobit její moudrost. Právě po jejím

vzoru vyzískal veliký panovník, jehož sláva bude od století ke století nabývat nového a nového lesku, ze samotného lůna věd a umění, jež jsou pramenem tisíce nepravostí, slovutné společnosti, pověřené správou nebezpečného břímě lidského poznání a zároveň i posvátného břímě mravů, společnosti dohlížející, aby se v nich obojí uchovávalo v dokonalé čistotě, a vyžadující takovou čistotu i od přijímaných členů.

Tyto moudré instituce, posílené jeho vznešeným následníkem a napodobované všemi evropskými králi, se stanou pro literáty přinejmenším brzdou. Jelikož totiž každý z nich usiluje o čest, aby byl do akademii přijat, budou literáti dohlížet sami na sebe a vynasazují se, aby si přijetí zasloužili užitečnými díly a bezúhonnými mravů. Ty ze společnosti, které si k soutěžím o ceny, jimiž odměňují literární zásluhy, vyberou témata, rozděluje v srdcích občanů lásku ke ctnosti, dokáží, že v nich taková láska panuje, a poskytnou národům vzácné a sladké potěšení z pohledu na to, jak obětavě šíří učené společnosti v lidském rodu nejen osvětu příjemnou, ale i blahodárné vzdělání.

Zdržte se námitky, která je pro mne jen dalším důkazem. Podobná starostlivost ukazuje až příliš, jak je starostlivost nezbytná. Vždyť proti neexistujícím nemocem nehledáme léky. A proč musejí být léky natolik nedostatečné, že mají charakter léků obyčejných? Takové množství ústavů, vytvořených pro vědce, je jen tím více schopno ovlivnit předměty věd a obrátit duchy k jejich pěstování. Z učiněných opatření se zdá, že máme příliš mnoho rolníků, a obáváme se, že se nám nebude dostávat filozofů. Nechci se zde pouštět do srovnávání zemědělství a filozofie — bylo by nepřijatelné. Položím pouze tuto otázku: Co je to filozofie? Co obsahují spisy nejznámějších filozofů? Jaká poučení nám skýtají milovníci moudrosti? Když si je poslechnete, nepovažovali byste je za bandu šarlatánů, z nichž každý vykřikuje na jednom

rohu veřejného prostranství: Sem, ke mně pojďte, já jediný vás neklamu? Jeden tvrdí, že tělesa neexistují a že vše je jen v představě, druhý, že není jiné substance kromě hmoty a jiného boha kromě světa. Tento se domnívá, že není ctností ani neřestí a že morální dobro i zlo jsou chiméry, onen, že jsou si lidé vlky a mohou se s klidným svědomím navzájem zadávat. Proč si neoponecháte, vy, velcí filozofové, užitečné lekce pro přátele a děti? Záhy by se vám za ně odplatili a my bychom se neobávali, že u nás nalezneme některého z vašich stoupenců.

To jsou tedy ti báječní mužové, které za života současníci oslavovali a jimž byla po smrti vyhrazena nesmrtelnost! To jsou tedy ta moudrá naučení, jež nám poskytli a jež máme my předávat od věku k věku našim potomkům? Ponechalo snad pohanství, jež se oddávalo všelikým blouděním lidského rozumu, následníkům něco, co by bylo možno přirovnat k hanebným památkám, které jim za vlády evangelia připravil tisk? Bezbožné spisy Leukippovy a Diagorovy své autory nepřežily. Umění, jak dodávat věčnosti výstřelkům lidského ducha, nebylo tehdy ještě vynalezeno. Avšak díky tiskařským typům¹ a tomu, jak

¹ Pohlédneme-li na hrozné nepořádky, jež už knihtisk v Evropě způsobil, a budeme-li soudit o budoucnosti podle toho, jak velké pokroky činí toto zlo den ode dne, lze snadno předpokládat, že vládci brzy vynaloží na to, aby toto hrozné umění ze svých států vypudili, totéž úsilí, jaké je stálo jeho zavedení. Sultán Ahmed podlehl dotěrným žádostem několika takzvaných mužů dobrého vkusu a souhlasil se zřízením tiskárny v Konstantinopoli. Sotva tu však uvedli lis do provozu, bylo nutno ho zničit a vhodit nástroje do studny. Když prý se kalífa Omara dotázali, co se má stát s alexandrijskou knihovnou, odvětil jim těmito slovy: „Pokud knihy z knihovny obsahují věci, jež se protíví Alkoranu, jsou špatné, a je třeba je spálit. Obsahují-li toliko učení Alkoranu, spalte je také: jsou přebytné.“ Naši vědci uváděli tuto úvahu jako vrcholně absurdní. Předpokládejte však, že by byl na Omarově místě Řehoř Veliký a na místě Alkoranu bylo Evangelium. I tak by knihovna lehla popelem a bylo by to možná to nejkrásnější, co onen slavný papež v životě učinil.

jich užíváme, se nebezpečná snění Hobbesova a Spinozova dochovají navěky. A vy, slavné spisy, jichž by nevědomost a prostota našich otců nebyla schopna, doprovodte u našich potomků ještě nebezpečnější díla, vydechující zkaženost mravů našeho století, a společně předejte budoucím věkům věrné dějiny pokroku a předností věd a umění. Pokud si vás přečtou, neponecháte je na pochybách v otázce, kterou dnes zkoumáme. A pokud nebudou ještě šílenější nežli my, pozvednou ruce k nebesům a s trpkostí v srdci zvolají: „Všemocný bože, ty, který držíš duchy ve svých rukou, zbav nás osvěty a neblahých umění našich otců a vrať nám nevědomost a chudobu, jediné statky, jež nás dovedou ke štěstí a naleznou cenu v tvých očích.“ → *umění*

Jestliže však pokrok věd a umění v ničem nepřispěl k opravdovému blahu, jestliže nám zkazil mravy a mravní zkaženost postihla čistotu vkusu, co říci o davu rudimentárních autorů, kteří z chrámu Múz odstranili obtíže, střežící jeho přístup, obtíže, jež příroda nahromadila jako zkoušku pro ty, kdo jsou v pokušení vynaložit síly na poznání? Co říci o oněch kompilátorech děl, kteří nešetrně vylomili brány věd a uvedli do jejich svatostánku dav nehodný toho, aby se jim přiblížil, zatímco by si bylo třeba přát, aby všichni, kdo nemohou postupovat v literární dráze, byli odrazeni u samého vstupu a oddali se uměním, jež jsou společnosti k užítku? Ten, kdo bude celý život bezpochyby špatným veršotepcem nebo podřadným geometrem, by se byl možná stal velkým výrobcem látek. Těm, které příroda určila k tomu, aby si vychovali žáky, nebylo zapotřebí nižádných učitelů. Verulamové, Descartové, Newtonové, tito učitelé lidského rodu, sami žádných neměli. A jací průvodci by je byli dovedli tam, kam je zanesla jejich rozsáhlá genialita? Obyčejní učitelé by jejich ducha toliko zúžili, neboť by ho vměstnávali do úzkých schopností ducha vlastního.

Úsilí se učili na prvních překážkách a cvičili se přitom v umění překonávat obrovské vzdálenosti, které urazili. Je-li potřeba povolit některým mužům, aby se věnovali studiu věd a umění, tedy toliko těm, kdo se budou cítit dostatečně silní, aby samostatně postupovali v jejich stopách a aby je překonali. Právě tato hrstka je určena k tomu, aby stavěla pomníky na počest lidského ducha. Chceme-li však, aby jejich genialitu nic nepřesáhlo, je zapotřebí, aby nic nepřesáhlo ani jejich naděje. To je jediné povzbuzení, jež potřebují. Duše se neznatelně přizpůsobuje předmětům, jimiž se zabývá, a právě velké příležitosti dělají velké muže. Knižce výmluvnosti byl římským konzulem, snad největší z filozofů anglickým kancléřem. Myslíte snad, že kdyby první získal toliko univerzitní katedru a druhý nevelkou akademickou penzi, myslíte si, pravím, že by se jejich postavení nepromítlo do jejich děl? Ať tedy králové neopovrhují muži, kteří by jim byli schopni nejlépe porádit, a přijmou je za rádce, nechať opustí starý předsudek, pramenící z pýchy mocných, že je umění řídit národy obtížnější než umění vnášet do nich vzdělanost. Jako by přimět lidi k tomu, aby konali dobro z vlastní vůle, bylo snazší, než je k tomu přinutit silou. Ať vědci prvního druhu naleznou na dvorech úctyhodné útluky, ať je jim poskytnuta jediná odměna, která je jich hodna, ať mohou svým vlivem přispět ke štěstí národů tím, že je budou učit moudrosti. Teprve pak poznáme, co zmůže ctnost, věda a autorita prochnutá šlechtitným soupeřením, když společně pracují pro blaho lidského rodu. Pokud však bude na jedné straně osamocená moc a na druhé osamocená osvěta a moudrost, vymyslí vědci zřídka kdy něco velkého, vládcové zřídka kdy vykonají něco krásného a národy zůstanou nadále hanebné, zkažené a nešťastné.

Co se týče nás, lidí obyčejných, jež nebesa neobdarila tak velkými nadáními a neurčila k tak

veliké slávě, zůstaňme v ústraní. Nežehneme se za pověstí, jež by nám unikla a jež by nám za současného stavu věcí nikdy nenahradila to, co by nás stála, kdybychom na ni měli všechna práva. Proč hledat štěstí v cizím mínění, můžeme-li je nalézt sami v sobě? Ponechme jiným, ať se snaží poučit národy o povinnostech, a omezme se na to, že budeme dobře plnit povinnosti své. A více o tom vědět nemusíme.

Je tedy třeba takového úsilí a takové okázalosti, chceme-li poznat tebe, ctnosti, ty vědo prostých duší? Nejsou snad tvé principy vryty ve všech srdcích? A chceme-li se naučit tvým zákonům, nepostačí, když vstoupíme sami do sebe a budeme naslouchat hlasu svědomí ve chvíli, kdy utichnou vášně? Toto je opravdová filozofie. Naučme se s ní vystačit. Nezávidme věhlas slovutným mužům, dobývajícím si věčnost v literární republice, a snažme se mezi nimi a sebou učinit onen slavný rozdíl, jenž byl kdysi konstatován mezi dvěma velkými národy: jeden umí dobře mluvit a druhý dobře činit.